

ՏԵՐ-ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ ՎԱՀՐԱՄ

(ԱԻ)

ՔԵՄԱԼԻՋՄԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՈՒ
ՓՈԽԼԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Թուրքիայի Հանրապետության պաշտոնական գաղափարախոսության՝ քեմալիզմի շուրջ քաղաքական ու գիտական հետաքրքրությունը շարունակում է ակտիվ մնալ, թեև անցած ութ տասնամյակների ընթացքում թուրքական, խորհրդային և արևմտյան թուրքագիտական դպրոցների կողմից այդ ուղղությամբ մշակվել են մի քանի հանրահայտ մոտեցումներ: Առավել ուշագրավ են քեմալիզմի գաղափարախոսության տեսության, սկզբունքների ու քաղաքական կիրառելիությանը նվիրված կապի վերհանումը և դրան նվիրված քննական ուսումնասիրությունները: Հստակ է, որ քեմալիզմը տարբեր ժամանակահատվածներում, տարբեր գործիչների կողմից ենթարկվել է զանազան մեկնաբանությունների՝ կախված տվյալ քաղաքական իրադրության առանձնահատկություններից: Քեմալիզմի ուսումնասիրության մեթոդաբանական շրջանակները հստակեցնելու և հետագա նախաձեռնություններում վալային տարբերակումն ավելի դյուրին դարձնելու նպատակով նպատակահարմար է կատարել ներքոբերյալ վալային բաժանումը և ներկայացնել թե ինչ սկզբունքներով է կատարվել այն: Այն նպատակ ունի ապացուցելու այն փաստարկումը, որ քեմալիզմը հանրապետական շրջանի տասնամյակների ընթացքում անցել է մի քանի փուլեր և համապարփակ գաղափարախոսական սկզբունքներ ընդգրկող քաղաքական գաղափարախոսությունից այն փափախվել է ու հաստատաթեմական կերպափոխումների այդպիսի փուլում այն վերածվել է տարբերակված մոտեցում ունեցող պատմական սոցիալ-քաղաքական դրույթի:

1920-1930-ական թթ. նախ սահմանվեց այն գաղափարաքաղաքական միջավայրը, սյուրմ պետք է ձևավորվեին քեմալիզմի հիմնական սկզբունքները և դրանք ներքերվեին իրավաքաղաքական ու

օրենսդրական հիմքերն արտացոլող հիմնական փաստաթղթերում:
Նախ 1927թ.. ապա 1931թ. Հանրապետական-ժողովրդական
կուսակցության ծրագրային դրույթներում ու գաղափարախոսության
մեջ հստակեցվեցին ու բյուրեղացվեցին ոչ միայն քեմալիզմի 6
հանրահայտ սկզբունքները¹ և դրանց օժանդակող դրույթները
(ինքնիշխանություն. անկախություն. արևմտականացում.
արդիականացում), այլ նաև այն պաշտոնապես ստացավ քեմալիզմ
անվանումը (1935թ.), իսկ 1937թ. դարձավ սահմանադրության երկրորդ
հոդվածը: 1930-ական թթ. հրատուկվեցին քեմալիզմին նվիրված
հիմնական մշակումները. որոնք արտացոլում և իրենց վրա էին կրում
այդ տասնամյակին բնորոշ խիստ գաղափարականացված խորհրդային
(կոմունիզմ), իտալական (ֆաշիզմ) ու գերմանական (նացիզմ)
իդեոլոգիաները: 1930-ական թթ. պայմանականորեն ընդունված է
անվանել որպես «բարձրագույն քեմալիզմի» ժամանակաշրջան:
Այսպիսով, 1920-1930-ական թթ. կարելի է անվանել քեմալիզմի
հիմնադրությունների հստակեցման ու բյուրեղացման տարիներ:

1938թ. Սուստաֆա Քեմալի մահից հետո նախագահ ընտրվեց
Քեմալի հավատարիմ գինակից Իսմեթ Ինոնյուն, որն ուներ առավել աջ
կողմնորոշման քաղաքական հայացքներ ու երկրի ապագայի
վերաբերյալ ուղղորդվում էր սեփական պատկերացումներով, որոնք
միշտ չէ. որ համընկնում էին Ք. Աթաթյուրքի հետ: Ի. Ինոնյուի
նախագահության տարիներին տրված գնահատականներում քեմ
հիմնականում ընդգծվում էր այն տեսակետը, որ նա հավատարիմ մնաց
Ք. Աթաթյուրքի սկզբունքներին. սակայն, իրականում, այդ
գնահատականները քերականահատում են Ինոնյուի քաղաքական
ղեկավարության առանձնահատկությունները և երկրի առջև ծառացած
լրջագույն խնդիրները լուծելու նրա մեթոդները: Ինոնյուն կառավարեց
մինչև 1950թ., երբ բազմակուսակցական համակարգի արդյունքում
իշխանության եկավ Դեմոկրատական կուսակցությունը: Ինոնյուի
քաղաքական ղեկավարման ինքնատիպության, կառավարման
մեթոդների հստակ տարբերական պատճառով որոշ վերլուծաբաններ
առանձնացնում են Ինոնյուիզմ տերմինը²: 1919/1923թթ. մինչև 1938թ.
տևած առաջին պայմանական վալիկ հաջորդեց՝ երկրորդ լրջանը 1938-
1950թթ.: Այս փուլի բնութագրական հատվածներից մեկը Ինոնյուի՝
որպես երկրի ու կուսակցության ղեկավարի կողմից սեփական

ձեռագիրը քայքայվելու միջոցով էր, բազմակուսակցական համակարգի հաստատումը և քեմալիզմի ռազմաքայքայությունը տարատեսակի հաստատման լուրջ հիմքերի ստեղծումը: Ջինված ուժերի ղեկավարությունը և երկրի բյուրոկրատական ապարատը Քեմալ Աթաթյուրքի մահից հետո հավատարիմ մնացին երկրի հիմնադրի սկզբունքներին, իսկ Ինժնյուի կողմից պետության ավելի մեծ ղեկավարումն հետ միասին երկրի ռազմական ու բյուրոկրատական վերնախավի ղեկավարությունը որոշեց հավատարիմ մնալ այդ ամենին:

1950թ. խորհրդարանական բնութայուններում Դեմոկրատական կուսակցության հաղթանակով ավարտեց ԺՀԿ-ի 27-ամյա իշխանությունը: Դեմոկրատական կուսակցությանը հաջողվեց մինչև 1960թ. որոշակիորեն կերպավորել քեմալիզմի ընկալումը իշխանական վերնախավի ու հասարակության համար: Ուղղափառ քեմալիզմից բացի լուրջ հիմքեր դրվեցին քեմալիզմի կանոնակարգման ու դրա ազատական մեկնաբանությունների համար: 1951թ. հուլիսին ընդունված Աթաթյուրքի հիշատակի պաշտպանության մասին օրենքի ընդունումը¹, 1953թ. Անկարայում Աթաթյուրքի Անըթքարը կաշվող դամբարանի բացումը, ուր վերաթաղվեց Աթաթյուրքի դին, 1950-ական թթ. առաջին կեսին իրավաօրենսդրական համակարգի որոշակի ազատականացմանը զուգահեռ ընթացավ նաև իսլամականության որոշակի վերելք: Այդ գործընթացների արդյունքում հասարակության մոտ սկսվեց պարտադրված կւրծրատիպիի զգուշավոր վերանայման գործընթաց, սակայն այդ խորքային գործընթացը դադարեց 1960թ. ռազմական հեղաշրջմամբ, որով և ավարտվեց 1950թ. սկսված գործընթացը:

1960թ. ռազմական առաջին միջամտությանը տեղի ունեցավ քեմալիզմի բազմակիության հաստատում, որը շարունակվեց մինչև 1980թ., երբ տեղի ունեցավ ռազմական երրորդ հեղաշրջումը: 1961թ. համեմատաբար ազատական սահմանադրության շնորհիվ դրվեցին անհրաժեշտ հիմքերը, որպեսզի հաջորդ 20 ամառների ընթացքում երկրում շարունակվեին նախորդ տասնամյակի ընթացքում քեմալիզմի տարատեսակ մեկնաբանությունները: Առաջ եկան բազմաթիվ «քեմալիզմներ», որոնցից առավել ուշագրավ էին աջ քեմալիզմը և ձախ քեմալիզմը²: Այդ գործընթացին նպաստեցին մի քանի գործոններ. Բյուլենթ Էջևիթի շնորհիվ տեղի ունեցավ ԺՀԿ-ի գաղափարախոսական վերակառնություն և ձախ կենտրոնի գաղափարական, սոցիալական

հավասարության շեշտադրումները դարձան ՀԽՍՀ-ի նոր կողմնորոշիչը. որն էլ որոշակիորեն կողմնորոշեց հասարակությանը, ավելին. 1960-1970-ական թթ. ակտիվացան նաև սոցիալիստական ու կոմունիստական շարժումները. ընդհատակում՝ սկսեցին գայթել ԽՍՀՄ-ից ուլտրադավա կազմակերպություններ. որոնք էլ գաղափարապես սնեցին ծախս քսմանը: Այդ գործընթացին զուգահեռ ակտիվացան նաև ԽՍՀՄ-ի կողմից սահմանակարգված ռազմաքաղաքականության խափ. որի մեկնարկային փուլում էր քննարկվում տեղի ու դերի վերաբերյալ դարձան աջ քննարկման հիմքը: 1960-1970-ական թթ. զարգացումների մյուս կարևոր արգասիքը աջ ու ծախս քննարկումների հիման վրա նոր ինքնամայնակացման սկզբնավորումն էր. առաջ եկան քննարկումներ և աթաթյուններ, հետևաբար նաև քննարկման կողմից առաջ եկավ աթաթյունի տերմինը: 1970-ական թթ. սկսված այդ տարանջատման գործընթացը կանգ առավ 1980թ. թվականի ռազմական հեղաշրջմամբ, որով և ավարտվեց քննարկման զարգացման հերթական փուլը:

1980թ. իր ընդգրկմամբ ամենաարմատական ռազմական հեղաշրջմամբ սկսվեց քննարկման գաղափարախոսության նոր ժամանակաշրջանը: Յունկանսոսկ վերահսկել երկրի հասարակությանն ու քաղաքական դաշտի ծայրահեղական դրսևորումները՝ ռազմական վերնախավը արմատապես վերանայեց քննարկման դրույթները և այն նորովի մատուցվեց կրթական հաստատություններում, ՁԼՄ-ում: Քննարկման նորովի մատուցման հետ զուգահեռ մատուցվեց նաև «թյուրք-խլամական համադրություն» գերմախագիծը: Թվում էր՝ ռազմաքաղաքական վերնախավի կողմից նորովի պարտադրված դերաբաժանումը պետք է անվերապահորեն ընդունվեր երկրի ղեկավարության կողմից, սակայն, 1980-ականների երկրորդ կեսին և 1990-ականների ամբողջ ընթացքում՝ երկրում ակտիվացած իսլամական կազմակերպությունների, գիտական շրջանակների և հանրային կարծիքը ձևավորողների կողմից սկսվեց պաշտոնական տեսակետների նորովի վերաձևակերպման գործընթաց: Վերսկսվեցին քննարկումներ քննարկման և աթաթյունի շուրջ. աթաթյունի (atətkçün) տերմինը դարձավ առավելապես պետական համակարգում, կրթական հաստատություններում ու դասագրքերում օգտագործվող տերմին, վտխարենը առավել ծախսակողմյան հայացքների տեր հասարակական ու քաղաքական գործիչները, մտավորականները, գիտնականները

շարունակեցին օգտագործել քեմալիզմ տերմինը: Այլ խոսքերով տեղի ունեցավ քեմալիզմի ժառանգության քաղաքական. սոցիալական ու տերմինաբանական նույնականացման խորքային նոր գործընթաց: Ավելին. 1990-ական թթ. և մեր օրերում քեմալիստների և աթաթյուրքիստների տարբերակված մոտեցումն արտահայտվում է նաև Մուստաֆա Բեմալ Աթաթյուրքի անվանակոչման պարագայում: Ուշագրավ կերպով քեմալիստները նրա մասին խոսելիս խուսափում են Աթաթյուրքի ազգանունը նշելուց. սահմանափակվելով Մուստաֆա Բեմալ հատվածով, փոխարենը աթաթյուրքիզմի կողմնակիցները գերազանցապես օգտագործում են Աթաթյուրք բառը:

Ինչպես և նախորդ տասնամյակների ընթացքում, 1990-ական թթ. ևս աթաթյուրքիզմը շարունակում էր ընկալվել անհանդուրժողականության ու զաղափարական դոգմատիզմի հոմանիշ: 1990-ական թթ. տեղի ունեցավ նաև պետության դերի արմատական վերանայման խորքային գործընթաց. պետության ամենակարող գործառնությունը սասանվեց մի քանի իրադարձությունների պատճառով: 1996թ. նոյեմբերին Մուսուրյուքի ավտովթարի հետևանքով հաստատվեց պետության ու անօրինական մաֆիական կառույցների համագործակցության մասին մտահոգությունը. 1997թ. փետրվարին Թուրքիայի ՁՈՒ-ի ղեկավարության կողմից հեռացվեց, ապա փակվեց ընտրությունների արդյունքում հաղթանակած Բարօրություն կուսակցությունը. երկրի հեղինակությանը հասցված մեկ այլ հարված էր 1999թ. օգոստոսյան Իզմիթում տեղի ունեցավ երկրաշարժի հետևանքների վերացման գործում պետության դանդաղ, անհետևողական ու չհամակարգված վերացումը, մյուս հանգամանքը՝ 2001թ. պետության վերնախավի անհետևողական քաղաքականության արդյունքում սկիզբ առած ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետևանքները զգացվում էին մինչև 2005թ., և վերջին հանգամանքը՝ «Էլզենեքոն» գաղտնի կառույցի հայտաբերումներն էր ու սկսված դատավարությունը, որը յոթորեն ազդեց ռազմաքաղաքական վերնախավի հետ զուգահեռվող քեմալականների հեղինակության վրա:

Այսպիսով, 1980-ական թթ. սկսված քեմալիզմի հերթական առավել արմատական փուլը կարճ տևեց: Անշուշտ կարելի է քննարկել դրա ավարտաժամկետի հսրցը, սակայն, ստավել հավանական կարելի է համարել այն տեսակետը, որ 1997թ. «Քավշյա հեղաշրջմամբ» սկսվեց և 2002թ. նոյեմբերյան ընտրություններում ներկայումս իշխող Արդարություն

և զարգացում կուսակցության հաղթանակով ավարտվեց մի գործընթաց. որով քեմալիզմը դարձավ Թուրքիայի քաղաքական դաշտում գործող գաղափարախոսություններից մեկը: Այն զրկվեց մենաշնորհային իր դերակատարումից և «քաղաքում միակ խաղի կանոն» թելադրողի առավելությունից: Ավելին. Այդարություն և զարգացում կուսակցության կողմից կառուցվածքային. օրենսդրական ու հաստատութենական բարեփոխումների դժվար գործընթացի իրականացումը. կարծրատիպերի վերացման ուղղությամբ տարվող աշխատանքներն սահմանափակել են քեմալիզմի երբեմնի գործառնականությունը:

Ա Մ Փ Ո Փ ՈՒ Մ

Անկախացումից ի վեր Թուրքիայի Հանրապետության պաշտոնական գաղափարախոսությունն անցավ մի քանի փուլերով. տարբեր ուղղություններ ու տեսակետներ ընդգրկող կուսակցական գաղափարախոսական դրույթներից վերածվեց պաշտոնական գաղափարախոսության, ներառվեց պաշտոնական սահմանադրության մեջ ու դարձավ երկրի գաղափարական ուղղորդման հիմնական կողմնորոշիչը: 1920-1930-ական թթ. նախնական հիմնադրման փուլին հաջորդեց 1938-1950թթ., երբ նախագահ Ինոնյուի կողմից առավել բյուրեղացվեց քեմալիզմի դրույթները և հստակեցվեցին այն քաղաքական ու բյուրոկրատական շրջանակները, որոնք պետք է պատասխանատվություն կրեին քեմալիզմի անխախտ ու անվերապահ կիրառման համար: Հաջորդ փուլն սկսվեց 1950թ. և շարունակվեց մինչև 1960թ., այս տասնամյակի ընթացքում դրվեց քեմալիզմի ազատականացման հիմքերը, սակայն, այդ գործընթացն ավարտվեց 1960թ. ռազմական հեղաշրջմամբ: 1960թ. սկսվեց և մինչև 1980թ. շարունակվեց քեմալիզմի զգուշավոր ազատականացման գործընթացը, առաջ եկան քեմալիզմի տարատեսակ մեկնաբանություններ, որոնցից հարկավոր է առանձնացնել աջ և ձախ քեմալիզմների տեսությունները, ինչպես նաև դրա հետևանքով՝ քեմալիզմի և աթաթյուրքիզմի տարբերակման առանձնացումը: 1980թ. սկսվեց քեմալիզմի հերթական շրջանը, որը թեև սկսվեց 1930-ական թվականներին հարիր ճճով ու շեշտադրումներով, սակայն որոշ ժամանակ անց քեմալիզմը նախ

պետական-պաշտոնական փաստաթղթերում սկսվեց կոչվել աթաթյուրքիզմ և սկսվեց քննալիզմի գաղափարական հիմնադրույթների համակարգային սասանման գործընթաց: Մերօրյա (Թուրքիայում, ինչպես և 20-րդ դարի ամբողջ ընթացքում ընթանում են խորքային, հաստատունական վերափոխումների, ու արժեհամակարգային փոփոխությունների ու վանտրսառնների գործընթաց և քննալիզմի/աթաթյուրքիզմի վերագնահատումը դարձել դրա միջոցներից մեկը:

VAHRAM TER-MATEVOSYAN

(IOS)

**THE PROBLEMS OF METHODOLOGICAL AND PERIODICAL
DIFFERENTIATION
OF THE RESEARCH ON KEMALISM**

The ideological construction of the Turkish statehood has long been a debatable subject among scholars. No less intensive were the discussions on the dates of inception of the Kemalist discourse and its evolution. The paper aims to touch upon the question of periodization of Kemalist discourse by arguing that since the 1920s Kemalism has gone through extensive transformation from a solid state ideology in the 1930s up to a loose ideological construction in the 1990s and the beginning of the 21st century. That process was a result of mainly political, social and structural transformations in Turkey. The paper brings up several stages of evolution and defines the methods of periodization.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Հանրապետականություն, . աշխարհիկություն, ազգայնականություն, ժողովրդականություն, էտատիզմ և հեղափոխականություն:
2. Roucek J., Governments and politics abroad, New York, 1947, Funk & Wagnalls Company, p. 524-525:
3. "T.C. Resmi gazette". 28.VII.1951. <http://www.mevzuat.adajet.gov.tr/html/956.html>
4. Ter-Matevosyan V., "The Kemalist discourse in Turkey between 1960 and 1980: Challenging the Republican Ideology?". *Turkic and Ottoman Studies*, v. 4, 2006, p. 85-102.